ALTERNATOR
Misliti znanost.

»Saj veš, ni enostavno enega človeka previt.« Moški v skrbstvenih poklicih

7. 5. 2020

Number: 22/2020

Author:

- Majda Hrženjak

Foto: Arne Hodalič

Zaželeni, pa vendar …

Neenakosti med ženskami in moškimi, revnimi in bogatimi, vse bolj pa tudi med centrom in periferijo globalnega kapitalizma v delitvi družbeno potrebnega skrbstvenega dela, ostajajo tudi v sodobnih družbah eden od ključnih virov »patriarhalnih dividend«. Če se moški v družbah Evropske unije, spodbujenih s politikami enakosti spolov, bolj angažirajo v skrbi za otroke v družinskem krogu, pa se spolna segregacija poklicnega skrbstvenega dela nikakor ne zmanjšuje. Po podatkih Evropskega inštituta za enakost spolov (EIGE (https://eige.europa.eu/gender-equality-index/2019/domain/work)) je v Sloveniji na področjih izobraževanja, zdravja in socialnega varstva zaposlenih 27 % vseh delovno aktivnih žensk (30 % na ravni EU) in 6 % moških (8 % na ravni EU). Študije kažejo, da je sektorska spolna segregacija pomemben dejavnik plačne vrzeli med moškimi in ženskami (Boll idr. 2016 (https://ravnopravnost.gov.hr/UserDocsImages/dokumenti/Europska%20unija/Magnitude%20and%20Impact%20Factors%20of%20the%20Gender%20Pay%20gap%20in%20EU%20Countries.pdf)), ter da slabi delovni pogoji in nizke plače v skrbstvenem sektorju povzročajo veliko pomanjkanje delovne sile. Skrbstveno delo se zato v postindustrijskih starajočih se družbah spreminja ne samo v tržno dobrino, ampak tudi v geostrateško surovino, ki jo bogate države v prizadevanjih za nižanje stroškov dela sistematično črpajo iz revnejših držav, s čimer se poglabljajo neenakosti med državami v dostopu in kvaliteti oskrbe.

Raziskave sicer kažejo, da so moški v skrbstvenih poklicih priljubljeni, zaželeni in privilegirani; imajo prednost pri napredovanju, deležni so izobraževanja, njim v prid se prilagaja organizacijska pravila. Njihovo skrbstveno delo je bolj cenjeno, pojmuje se jih kot bolj požrtvovalne, herojske in z več avtoritete, »stekleno dvigalo« jih popelje na vodilne in vodstvene položaje ter v višje plačne razrede hitreje kot njihove kolegice (Williams 1995 (https://www.ucpress.edu/book/9780520087873/still-a-mans-world) ; Simpson 2009 (https://www.palgrave.com/gp/book/9780230574069)). Kljub temu delež moških predvsem na področjih oskrbe starih in varstva otrok ostaja izjemno nizek.

Med delovnimi pogoji in/ali družbenimi normami moškosti

Razlage, zakaj je tako, izhajajo iz strukturnih in identitenih dejavnikov. Feministična družbena in politična teorija v kapitalizmu izpostavi strukturno razvrednotenje skrbstvenega dela, kar se manifestira v razcepih med javno in intimno sfero ter produktivnim in reproduktivnim delom. Za produktivno velja zgolj delo, ki ustvarja dobiček, medtem ko reproduktivno delo, ki vključuje tudi skrbstveno delo, predstavlja strošek. Za zmanjševanje stroškov delovne sile in njene reprodukcije ter povečevanje dobička potrebuje kapitalizem pozasebljanje in ekonomsko marginalizacijo skrbstvenega dela kot »ženskega dela«. Tudi ko se po drugi svetovni vojni posamezne dejavnosti neformalnega skrbstvenega dela v družini delno premestijo v formalne zaposlitve v javnem sektorju ali na trgu skozi sisteme blaginje, se njegov nizek družbenoekonomski status ohrani. Študije kažejo, da so skrbstveni poklici kljub zahtevnim delovnim pogojem slabo plačani, imajo slabe možnosti profesionalizacije in kariernega napredovanja.

Kritične študije moških in moškosti kažejo na nizek delež moških v poklicnem skrbstvenem delu, kar pojasnjujejo z identitetnimi razlogi. Kompleksnost vključevanja moških v skrbstveno delo povezujejo z družbeno regulacijo moškosti v hierarhičnih in kompetitivnih razmerjih med moškimi, ki se izražajo v konceptih hegemone moškosti in multiplih moškosti (Connell 2012 (http://www.zalozbakrtina.si/index.php?page=knjiga&kid=338)). Status in moč, povezana s položajem v plačanem delu, in nenehno vzdrževanje razlike od ženskosti sta centralna vira hegemone moškosti. Ko se moški profesionalno angažirajo na feminiziranem področju, kot je skrbstveno delo, ki je hkrati povezano z nizkim družbenim in dohodkovnim statusom, se znajdejo v konfliktu z normami hegemone moškosti ter tvegajo marginalizacijo v svojih socialnih mrežah in širše v družbi.

Raziskovali smo, kakšni strukturni in identitetni dejavniki delujejo na treh različnih področjih poklicnega skrbstvenega dela: varstvu otrok, oskrbi starih in oseb z ovirami. Ali obstajajo med temi področji razlike v medigri strukturnih in identitetnih dejavnikov in zakaj? Osredotočili smo se na poklice, v katerih se izvajajo aktivnosti zagotavljanja osnovnih življenjskih potreb, kot so higiena, odvajanje, prehranjevanje in emocionalno delo, za katere je zahtevana osnovnošolska, poklicna ali srednješolska izobrazba, z izjemo vzgojiteljic v vrtcu, za katere je zahtevana univerzitetna izobrazba. Identitetne dejavnike smo analizirali z identifikacijo spolne ideologije, ki prevladuje na posameznem področju: kako vodstva organizacij in zaposleni konstruirajo spolno razliko in kako se moški skrbstveni delavci umeščajo vanjo. Strukturne dejavnike smo razbirali iz sistemske organiziranosti posameznega področja oskrbe: ali so storitve pretežno javne, tržne ali podružinjene; ali jih financira pretežno država ali uporabnik. Pri tem smo izhajali iz predpostavke, da višji kot je delež javnih storitev in javnega financiranja, višji je družbeni status področja oskrbe in boljši so delovni pogoji.

Poleg analize politik in statističnih podatkov smo empirično evidenco za analizo razlik v prepletanju strukturnih in identitetnih dejavnikov med tremi področji skrbstvenega dela pridobili iz individualnih intervjujev. Na vsakem področju oskrbe smo intervjuvali štiri ženske in štiri moške oskrbovalce ter vodstvo in/ali kadrovsko službo storitvene organizacije. Vzorec je vključeval sedem organizacij: dva domova za stare (en javen, en zaseben); dva izvajalca storitev za osebe z ovirami (javni zavod za institucionalno oskrbo otrok in odraslih z motnjami v razvoju ter nevladna organizacija, ki izvaja osebno asistenco); tri javne vrtce. V nadaljevanju bomo najprej predstavili družbeno organiziranost, delovne pogoje in delež moških na posameznem področju oskrbe, nato pa bomo te ugotovitve soočili s spolno ideologijo posameznega področja. V zaključku bomo povezali oba vidika v interpretaciji součinkovanja strukturnih in identitetnih dejavnikov na delež moških na posameznem področju oskrbe.

Oskrba oseb z ovirami, zlasti otrok, je pretežno financirana iz javnih sredstev in organizirana v okviru javne mreže institucionalne oskrbe, v manjšem deležu pa z javno financiranimi storitvami osebne asistence. Delovni pogoji vključujejo delo v treh izmenah, ob vikendih in praznikih. Zaradi 15-odstotnega bonusa na delo z osebami s posebnimi potrebami so plače relativno dobre in dosegajo skoraj povprečno plačo v Sloveniji. To je tudi eden od razlogov, da se delodajalci ne soočajo z izrazitim pomanjkanjem delovne sile, kar omogoča kvalitetno organizacijo dela.

Varstvo otrok je del izobraževalnega sistema, je univerzalno dostopno in organizirano v pretežno javni mreži z javnimi sredstvi visoko subvencioniranih vrtcev. Vrtci zagotavljajo kvalitetne delovne pogoje, dinamično delo, ugoden delovni čas v eni, tj. dopoldanski izmeni, ki za vzgojiteljice vključuje šesturno delo z otroki in dve uri za priprave, za pomočnice vzgojiteljic pa osemurno delo z otroki. V povprečju so plače vzgojiteljic nekoliko nad povprečno plačo v Sloveniji, medtem ko se dohodek pomočnic vzgojiteljic približuje zgolj minimalni plači. Formalno, ne pa tudi dejansko, je delo razdeljeno tako, da vzgojiteljice izvajajo naloge izobraževanja in koordinacije aktivnosti, pomočnice vzgojiteljic pa rutinsko delo osebne higiene, hranjenja in čiščenja. To kaže, da bolj kot se vsebina dela približuje neposrednemu skrbstvenemu delu, bolj je to delo ekonomsko razvrednoteno.

V nasprotju z varstvom otrok in oskrbo oseb z ovirami je *oskrba starih* organizirana po načelih podružinjenja in marketizacije storitev in financiranja. V javno-zasebni mreži storitev institucionalne oskrbe in pomoči na domu, ki ima bistveno premajhne kapacitete glede na potrebe prebivalstva, narašča delež zasebnih izvajalcev. Strošek socialne oskrbe v institucionalni oskrbi uporabnik v celoti plača sam, strošek storitev pomoči na domu pa 50 % ali več subvencionira občina. Občina subvencionira institucionalno oskrbo samo v primeru, če ni sorodnikov ali ti ne morejo doplačevati, vendar si ta sredstva povrne z zaznambo nepremičnine. Tak sistem implicira, da velik delež stroškov dela plačujejo uporabniki in da povečanje plač v sistemu oskrbe starih neposredno povzroči višjo ceno storitev, kar neposredno omeji dostop do oskrbe, saj povprečna višina pokojnine že zdaj zadostuje za komaj polovico do dve tretjini cene oskrbe. Zato se delodajalci izogibajo višanju plač, ki so za negovalke in strežnice v oskrbi starih primerjalno najnižje. Po kolektivni pogodbi je neposredna oskrba starih ovrednotena tako nizko, da šele z doplačevanjem države dohodki dosežejo minimalno plačo, s čimer je to delo tudi simbolno razvrednoteno. Poleg dolgih delovnikov, dela v treh izmenah ter ob vikendih in praznikih oskrba starih vključuje tudi veliko dvigovanja težkih bremen in intimne nege zaradi naraščanja deleža nepokretnih uporabnic in uporabnikov. Posledično je v oskrbi starih visoka dnevna fluktuacija zaradi bolniških odsotnosti in naraščajoč primanjkljaj delovne sile, to pa povzroča še dodatno intenzifikacijo in deregulacijo dela.

Z vidika strukturnega položaja posameznega področja oskrbe so delovni pogoji izrazito najslabši v oskrbi starih, torej na področju, kjer je delež javnega financiranja in storitev najnižji, ali nasprotno, kjer je delež pozasebljanja skrbi najvišji. Če bi na delež moških v skrbstvenem delu vplivali samo strukturni dejavniki, torej delovni pogoji in plača, bi pričakovali najvišji delež moških v varstvu otrok, sledila bi oskrba oseb z ovirami, najnižji delež pa bi pričakovali v oskrbi starih. Vendar ni tako – delež moških je najvišji v oskrbi oseb z ovirami (doseže skoraj tretjino skrbstvenih delavcev); sledi področje oskrbe starih, kjer delež moških medicinskih tehnikov in negovalcev v domovih za stare doseže približno 5 %; najnižji delež moških pa je, paradoksno, na področju z najboljšimi delovnimi pogoji, in sicer med vzgojitelji in pomočniki vzgojiteljic, kjer doseže samo približno 3 % (Bembič 2019 (http://www.mirovni-institut.si/wp-content/uploads/2017/10/Spolna-horizontalna-segregacija-dela-v-skrbstvenih-poklicih.pdf)). Ali je to mogoče pojasniti z različnimi konstrukcijami spolne razlike, ki prevladujejo na posameznem področju oskrbe?

Na vseh treh področjih oskrbe je spolna razlika konstruirana preko kompleksnih identitetnih pogajanj, s katerimi vodstva in zaposleni manevrirajo med normami hegemone moškosti in karakteristikami skrbstvenega dela. Uporabljajo se strategije poudarjanja razlike do ženskosti (z izpostavljanjem stereotipno moških »primerjalnih prednosti«, kot so fizična moč, tehnične veščine, hitro reagiranje, večja avtoriteta) in hkrati prilaščanja ženskosti (izenačevanje v stereotipno ženskih lastnostih empatije, pozornosti, nege), tako da je moškost delno poudarjena, delno pa prilagojena. Vendar intervjuji in nekatere teoretizacije kažejo, da med različnimi področji oskrbe obstajajo odtenki razlik v simbolnih konotacijah skrbstvenega dela, povezanih s spolno identiteto.

V *oskrbi oseb z ovirami* so moški pozicionirani kot nosilci očetovske avtoritete, ki disciplinira problematične uporabnike in vzpostavi zaščitniški odnos do sodelavk. Taka spolna ideologija ohranja tradicionalno pojmovanje spolne razlike in ne predstavlja tveganja družbenim normam moškosti.

Vastvo otrok, zlasti delo v najmlajši starostni skupini otrok, starih do treh let, je bolj kot katerokoli drugo področje oskrbe družbeno konstruirano kot »žensko delo«, in to zaradi reminiscenc na materinstvo, ki se povezuje z rojevanjem kot izključno žensko, za povrh še biološko utemeljeno zmožnostjo. Čeprav v vrtcih poudarjajo spolno razliko in pozitivno vrednotijo »drugačen moški princip«, to ne zadostuje za nevtralizacijo simbolne bližine med skrbstvenim delom z majhnimi otroki in ženskostjo do te mere, da poklicno udejstvovanje v predšolski vzgoji moškim ne bi predstavljalo konflikta s prevladujočimi normami moškosti.

V *oskrbi starih* so delovni pogoji tako slabi, da odvračajo od zaposlovanja tako moške kot ženske, ravno zato pa majhen delež moških terja dodatno osvetlitev z vidika identitetnih dejavnikov. Čeprav intervjuji kažejo, da v primerjavi z varstvom otrok in oskrbo oseb s posebnimi potrebami delodajalci in zaposleni pojmujejo oskrbo starih kot pretežno spolno nevtralno, to področje vključuje veliko intimne nege starih, bolnih, večinoma ženskih teles ter soočanja z njihovimi izločki in vonji. Antropološke študije (Douglas 2010 (https://beletrina.si/knjiga/cisto-in-nevarno) ; Widding Isaksen 2002 (https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/080387402321012162)) kažejo, da ima delo, ki je povezano z izločki, ki so družbeno klasificirani kot umazanija, še posebej nizek družbeni status. Zato je regulacija bližine do in distance od telesnih izločkov tesno povezana z družbenimi, tudi s spolnimi hierarhijami – bolj kot je delo povezano z intimnim in »umazanim« skrbstvenim delom, bolj je obremenjeno s kombinacijo nizkega družbenega statusa in konotacijami ženskosti in manj je možnosti, da se bodo vanj vključevali moški, saj predstavlja izrazito identitetno tveganje z vidika norm hegemone moškosti.

Javna skrb, dobri delovni pogoji in egalitarne norme moškosti

Kombinacija relativno dobrih delovnih pogojev in poudarjanja tradicionalnih lastnosti moškosti v percepciji spolne razlike torej pritegne najvišji delež moških v oskrbo oseb z ovirami. Pri oskrbi starih je delež moških zelo nizek zaradi součinkovanja odvračajoče slabih delovnih pogojev (ki so tudi posledica pozasebljanja financiranja in storitev) ter identitetnih in hierarhičnih konotacij intimne nege bolnih in starih teles. Pri varstvu otrok se zdi, da simbolna bližina z materinstvom predstavlja preveliko grožnjo razpada distance do ženskosti, ki je tako temeljna za vzdrževanje moške identitete, da kljub dobrim delovnim pogojem (z izjemo nizkih plač pomočnic vzgojiteljic) to področje skrbstvenega dela ostaja zaznamovano z najnižjim deležem moških.

Kriza, povezana s pandemijo koronavirusa, je temeljito razkrila, kako je družba, z ekonomijo na prvem mestu, odvisna od formalnega in neformalnega skrbstvenega dela ter koliko je tu neenakosti. Medicinske sestre, negovalke, strežnice (pa tudi čistilke, kuharice, prodajalke), ki so bile že pred krizo podplačane in preobremenjene, so tudi zdaj najbolj izpostavljene in v prvih vrstah pri oskrbi obolelih, starih in ranljivih. Poleg tega se je zaradi izolacije in samozaščitnih ukrepov izjemno povečal obseg skrbstvenega dela žensk v družinskem krogu, ki zdaj ni več nevidno. Zato velja ponovno izpostaviti naše ugotovitve, da so za večjo enakost moških in žensk v delitvi družbeno potrebnega skrbstvenega dela nujni javna skrb, dobri delovni pogoji v skrbstvenem sektorju ter, nenazadnje, bolj egalitarne norme moškosti.

* Študija je nastala v okviru temeljnega raziskovalnega projekta *Moškosti, enakost, skrbstvene prakse* (J6-8253, 2017–2020), ki ga financira Agencija RS za raziskovalno dejavnost. Daljša verzija članka je objavljena v reviji *Teorija in praksa* 4 (2019).